

OBSERVAȚII ASUPRA PLASTICII CULTURII HAMANGIA

PIIU HAȘOTTI

În rindurile de mai jos, vom încerca să prezentăm o tipologie a statuetelelor culturii Hamangia, alături de unele considerații de ordin general.

Ținând seama de caracteristicile și formele sale, ca și de tehnica modelării, plastica hamangiană ni se înfățișează ca un tot unitar, omogen și original, în ciuda diversității tipurilor și variantelor existente.

Se cunosc două mari serii tipologice¹ (A și B), la care se adaugă încă una (C), formată din exemplare puține, dar deosebit de importante, ea fiind reprezentată de statuetele ce au capul modelat într-o manieră realistă.

Tipul A. Cuprinde idoli ce redau un personaj feminin „în picioare”. Sînt cei mai frecvenți, atît în necropola de la Cernavoda², cît și în așezări.

Silueta umană se compune din trei părți :

a) *capul*, redat în forma unei coloane înalte, în secțiune este de cele mai multe ori de formă triunghiulară, mai rar rotundă sau patrulateră. Această redare are, evident, o semnificație simbolică, întocmai ca în arta cicladică³ sau ca la cea din Tesalia⁴ și din mai multe puncte ale arhipelagului egeic⁵;

b) *corpul* este voluminos, avînd de cele mai multe ori un bazin exagerat de mare — reprezentare ce ținea, cum bine se știe, de cultul fecundității și fertilității. În cea mai mare parte a cazurilor, el contrastează cu finețea sînilor și cu redarea schematică a brațelor, care la unele exemplare

¹ D. Berciu, Seb. Morintz, *Materiale*, 3, 1957, p. 85; D. Berciu, *Dacia*, NS, IV, 1960, p. 423-441; *idem*, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 510-523; *idem*, *Cultura Hamangia*, 1, București, 1966, p. 86-108; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică din România*, București, 1974, p. 195-200 etc.

² D. Berciu, *Contribuții...*, p. 517.

³ V. Müller, *Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien*, Augsburg, 1929, p. 11 și pl. II/32, 44; Chr. Zevros, *L'art de Cyclades. Au debut à la fin de l'âge de bronze*, Paris, 1957, fig. 44-45, 53-58; *British Museum Guide*, p. 60.

⁴ R. Wace, J. Tompson, *Prehistoric Tessaly*, fig. 149/e, f.

⁵ R. Treuil, *Le néolithique et le bronze ancien égeen*, Paris, 1963, p. 408 și urm.

sînt chiar inexistente. De cele mai multe ori, mîinile sînt așezate pe abdomen sau sub sîinii voluminoși care, astfel, sînt susținuți. Excepție de la maniera generală face un exemplar de la Grădiștea-Coslogeni⁶, care are corpul plat și brațele în formă de „aripi“, ca și majoritatea plasticii de la Medgidia „Cocoșe“⁷, unde sîinii sînt foarte mici, iar brațele groase sînt dispuse orizontal. În aceste cazuri, dar și la alte reprezentări plastice, este o altă contradicție de proporționalitate a corpului — între finețea sîinilor, care ne duce cu gîndul la o zeitate „nubilă“, în comparație cu abdomenul foarte pronunțat. Să fi urmărit artiștii neolitici redarea printr-o singură creație a întregului ciclu de dezvoltare biologică? În general, la statuetele culturii Hamangia sîinii sînt fie puternic reliefați, fie mici și convențional redați. Ei diferă de cei ai statuetelor din plastica mediteraneană, unde înțîlnim cu precădere statuete cu sîini de tip „african“⁸. Abdomenul tuturor statuetelor este „etajat“; partea superioară este mărită și bombată, iar cea inferioară plată sau ușor bombată. De multe ori, întreaga statueta, dar mai ales abdomenul, au fost modelate în tehnica „în suprafețe“⁹. La partea inferioară a abdomenului, avînd forma unui triunghi („triunghiul vieții“), cu baza orientată în sus, este redat citeodată și sexul, fapt ce ține tot de cultul fecundității și fertilității. Putem spune că aspectele anatomice prezentate mai sus sînt caracteristice culturii Hamangia. Spatele figurinelor acestor grupe este drept, plat sau ușor albiat și nu conține alte detalii anatomice. Albierea spatelui este atestată și la Hacilar¹⁰, unde, în general, pentru reprezentările plastice ale culturii Hamangia, s-au găsit cele mai numeroase analogii ;

c) *picioarele* sînt schematic redată; laba piciorului este vag indicată sau chiar lipsește. De multe ori ele sînt unite și individualizate printr-un șanț. Mai rar, ele sînt despărțite (mai ales de la genunchi în jos). Există și trei excepții, la care picioarele nu sînt deloc individualizate — piesa nr. 3 de la Medgidia „Cocoșe“ și cei doi idoli din piatră din aceeași așezare¹¹. Rareori, prin incizii fine sînt redată degetele picioarelor.

Din tipul A, face parte și singurul idol pictat din aria culturii Hamangia, descoperit la Cernavodă¹². Idoli „în picioare“ sînt și cele cinci piese nelucrate din lut ars — două din marmură, descoperite la Cernavodă¹³, una din os de la Ceamurlia de Jos¹⁴ și două din piatră de la Medgidia¹⁵. Cele mai recente descoperiri de idoli „în picioare“ sînt cele de la Duranculac¹⁶. Ele sînt, totodată, și cele mai sudice descoperiri de plastică hamangiană.

⁶ R. Lungu, SCIA, 25, 1978, p. 206 fig. 8; idem, SCIVA, 33, 1982, 1, p. 19 fig. 6/5.

⁷ P. Hașotti, Pontica, 18, 1985, p. 29-31.

⁸ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 92, p. 94 fig. 480.

⁹ *Ibidem*, p. 88.

¹⁰ J. Mellaart, *Anatolian Studies*, 11, 1961, p. 39-75, fig. 5-23, pl. VII-XIV; Idem *Earliest civilisations of the Near East*, London, p. 165, fig. 53.

¹¹ P. Hașotti, *op. cit.*, p. 30, 31.

¹² D. Berciu, *op. cit.*, p. 97, fig. 51.

¹³ *Ibidem*, p. 79 fig 38/3, p. 104.

¹⁴ *Ibidem*, p. 197 fig. 92/6.

¹⁵ P. Hașotti, *op. cit.*

¹⁶ *Jungsteinzeit in Bulgarien*, Sofia, 1982, p. 100 fig. 111a, b.

De la aspectul general al idolilor A fac, oarecum excepție, prin forma lor plată, două exemplare — unul de la Grădiștea-Coslogeni (vezi mai sus) și altul de la Alimanu¹⁷.

La o analiză tipologică a idolilor tipului A, fără a lua în discuție și forma coapselor, mai rotunde sau mai colțuroase, care se întîlnesc deopotrivă și la tipul B, se pot identifica următoarele variante:

I — cu picioarele despărțite;

1a — cu sîni potriviți și mîinile pe abdomen;

1c — cu sîni mici și mîinile aduse sub ei;

1d — cu sîni mari și fără redarea mîinilor; există numai o iluzie optică a existenței membrilor superioare; sînt cele mai greoaie forme;

1e — cu sîni foarte mici (protuberanțe) și cu două prelungiri orizontale, care reprezintă brațele;

II — cu picioarele lipite, individualizate de un șanțuleț;

IIa — cu sîni proeminenți și mîinile așezate pe abdomen;

IIb — cu sîni potriviți și mîinile pe abdomen;

IIc — cu sîni de tip „african“;

IIId — cu sîni mari, fără reprezentarea mîinilor;

III — cu picioarele despărțite de la genunchi — variantă reprezentată de un singur exemplar, care este în același timp și unicul pictat din cadrul culturii Hamangia;

IV — figurine aplatizate;

V — un exemplar deosebit este partea inferioară a figurinei nr. 3 de la Medgidia „Cocoș“ (a se vedea mai sus), la care picioarele formează un bloc unitar.

*Tipul B*¹⁸. Este reprezentat de figurine în poziție semișezîndă sau șezînd jos. Cele din urmă sînt predominante. Capul idolilor din cadrul acestui tip este întocmai ca cel al celor din tipul A. Spatele este întotdeauna plat. Picioarele sînt foarte schematic reprezentate, cîteodată ele fiind individualizate printr-o vîroasă linie incizată, sau printr-o scobitură triunghiulară orientată cu vîrfurile înainte. Sîniile au fost mai simple și mai primitiv modelați. Chiar și pasta este mai grosieră. Toate părțile constitutive ale corpului sînt greoaie, ample. La nici un exemplar nu au fost redată mîinile. Coapsele, foarte masive, au întotdeauna o formă rotunjită. Partea inferioară fiind plată, crează avantajul ca piesa să poată sta în poziție verticală. În cadrul figurinelor tipului B, credem că ne aflăm în fața reprezentărilor unei zeități „matroane“.

Cîteva din figurinele acestui tip, au fost ornamentate¹⁹ cu binecunoscutele șiruri de mici excizii triunghiulare, încrustate, care se întîlnesc atît de des la ceramica acestei culturi. Decorul respectiv nu credem că reprezintă îmbrăcămintea sau tatuajul căci, se pare, că pentru cultura Hamangia ne aflăm în fața unei plastici cu reprezentări nude.

¹⁷ P. Hașotti, *op. cit.*, p. 33.

¹⁸ D. Berciu, *op. cit.*, p. 94 fig. 48/2, p. 95 fig. 41/4, 7, p. 96 fig. 50/1, 4-6, p. 99 fig. 54, p. 102 fig. 57/3, 5-7, p. 103 fig. 58/3, p. 264 fig. 159/2; P. Hașotti, *Materiale*, Alba Iulia, 1984 (sub tipar).

¹⁹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 95-96, fig. 54.

Idolii din cadrul tipului B au următoarele variante:

I — idoli semișezînd (sau cum a arătat prof. D. Berciu, așezați pe un „tron“²⁰); au picioarele individualizate puțin pe înălțime;

II — idoli așezați direct pe pămînt. Sînt cele mai greoaie reprezentări. Piese asemănătoare întîlnim în cadrul culturii Dudești²¹.

Documentarea de care dispunem la ora actuală nu ne permite să facem aprecieri cronologice asupra unuia dintre cele două tipuri de figurine. În acest sens sînt mai multe impedimente: 1) în așezări care se datează mai bine din punct de vedere cronologic, ca de altfel în toate așezările, plastica este puțin reprezentată; 2) necropolele sînt puține și neinvestigate sistematic (în afară de cea de la Cernavoda, despre care însă nu avem decît date sumare; publicarea complexelor de aici, care conțin alături de numeroși idoli și alte elemente de inventar, ar aduce numeroase precizări; 3) nu trebuie uitat faptul că figurinele sînt strîns legate de o serie de credințe religioase, domeniu în care se dădea dovadă de un conservatorism deosebit. Astfel, dacă cultura Hamangia, în momentul stabilirii comunităților sale în Dobrogea, era bine formată și structurată, fapt care cel puțin la ora actuală pare evident, atunci dificultatea observațiilor cronologice privind creația plastică a culturii este sporită, cu atît mai mult cu cît nu avem elemente suficiente pentru o analiză foarte amănunțită.

Este sigur faptul că figurinele „în picioare“ și cele „șezînde“ au fost concomitent folosite, pe cea mai mare parte a evoluției culturii Hamangia, poate chiar pe tot parcursul ei. Prof. D. Berciu a observat acest fenomen cu ocazia săpăturilor de la Cernavoda²². Că cele două tipuri au fost concomitent folosite cel puțin o lungă perioadă a evoluției culturii o dovedesc pe de o parte descoperirile din necropola de la Cernavoda (ceramica, numărul mormintelor și aria necropolei indică o îndelungată folosire a ei) și pe de altă parte, descoperirile din așezările de la Golovița²³ și Tîrgușor punctul „Urs“²⁴, așezări diferite ca datare, dar în care s-au găsit deopotrivă idoli aparținînd celor două tipuri.

Mai remarcăm faptul că idolii „în picioare“ (tipul A) sînt mai numeroși decît cei din cadrul tipului B.

*Tipul C*²⁵. Cuprinde figurine (statuete), care au capetele stilizat redate, în genul capetelor „Gînditorului“ și „femeii șezînd“. Cu toată maniera generală de schematizare a reprezentărilor plastice din cadrul său, cultura Hamangia ne oferă pe lîngă cele două binecunoscute capodopere ale artei neolitice, alte cîteva fragmente de statuete (capetele lor), care rup tiparele și rigorile plasticii sale, reușindu-se astfel ieșirea din normele schematice și realizîndu-se, mai ales în privința capodoperelor de la Cer-

²⁰ *Ibidem*, p. 94.

²¹ Eug. Comșa, *Materiale*, 5, 1959, p. 95.

²² D. Berciu, *op. cit.*, p. 97.

²³ *Ibidem*, p. 276-297.

²⁴ P. Hașotti, *Materiale*, Vaslui, 1982 (sub tipar); idem, *Materiale*, Alba Iulia 1984 (sub tipar).

²⁵ D. Berciu, *op. cit.*, p. 101; idem, *Contribuții...*, p. 519-521; idem, *Dacia*, NS, 4, 1960, 4, 423-441; P. Hașotti, *Pontica*, 13, 1980, p. 210-211; R. Lungu, *op. cit.*, p. 20; idem, *SCIA*, 25, 1978, p. 201-202; P. Hașotti, W. Wisosenschi, *Pontica*, 17, 1984, p. 47, fig. 30.

navoda, excepționale redări ale corpului omenesc și chiar a atitudinilor sale meditative. Capetele statuetelor tipului C, au fost modelate cu maximum de realism.

Credem că poziția, atitudinea celor două statuete de la Cernavoda, reprezintă poziții magico-religioase, legate de anumite credințe și practici religioase. Amintim că arta neolitică furnizează reprezentări ce materializează în forme plastice, idei conceptuale despre lumea înconjurătoare.

Ca întreaga plastică aparținând culturii Hamangia și pentru aceste două excepționale realizări, trebuie căutate analogii și origini în zona egeo-microasiatică. Motivul „Gînditorului”, va fi transmis, prin intermediul comunităților Hamangia, culturii Precucuteni II²⁶.

Nu insistăm asupra multiplelor aspecte legate de influența plasticii hamangiene, asupra celei precucuteniene²⁷. Subliniem numai faptul că între plastica de la Medgidia „Cocoșe” și plastica Precucuteni I²⁸, există o serie de asemănări — sîni de forma unor mici protuberanțe, brațe întinse orizontal, redarea părții inferioare a corpului²⁹ ca la piesa numărul 3 de la Medgidia „Cocoșe” (vezi mai sus) — care, cel puțin la ora actuală, nu se pot explica datorită decalajului cronologic dintre așezarea de la Medgidia și cultura Precucuteni.

În ultimul timp, în două așezări datate clar în faza Golovița — cele de la Grădiștea-Coslogeni³⁰ și Medgidia-Satu Nou³¹ — și, recent, în urma unor cercetări de suprafață în așezarea de la Tirgușor „Sitorman”³², datată mai tîrziu, au fost găsite capete de statuete (trei în prima așezare și cite unu în celelalte două), asemănătoare capetelor „perechii de la Cernavoda”. Ne referim la maniera generală de redare a capului, nu și la atitudinea meditativă a „Gînditorului”, cu capul sprijinit pe palme.

Acest tip de plastică, de fapt doar cele două statuete de la Cernavoda, a fost datat de prof. D. Berciu, spre sfîrșitul culturii Hamangia³³ (Hamangia IV, după periodizarea sa). Remarcăm însă faptul că aceste două statuete de la Cernavoda au fost descoperite în condiții stratigrafice neclare³⁴, iar necropola de aici a avut o îndelungată întrebuintare³⁵, pe parcursul evoluției mai multor faze ale culturii. Avînd în vedere cele de mai sus, putem spune că acest tip de plastică este mai vechi decît se credea pînă acum, el întîlnindu-se deci pe o lungă perioadă a culturii, poate chiar de

²⁶ S. Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 90-91, p. 204 fig. 13/1, 1.

²⁷ D. Berciu, *Contribuții...*, p. 518; D. Berciu, Seb. Morintz, *Materiale*, 3, 1957, p. 85; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 201-203; Vl. Dumitrescu, Fl. Mogoșanu, A. Bolomey, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983, p. 99; S. Marinescu-Bilcu, *op. cit.*, p. 90-92 și urm.

²⁸ S. Marinescu-Bilcu, *op. cit.*, p. 91.

²⁹ *Ibidem*, p. 71.

³⁰ R. Lungu, *op. cit.*, p. 204, fig. 6, p. 205, fig. 7; idem, *SCIVA*, 33, 1982, 1, p. 21-22.

³¹ P. Hașotti, *op. cit.*, p. 211-212.

³² P. Hașotti, W. Wisoșenschi, *loc. cit.*

³³ D. Berciu, *op. cit.*, p. 519; idem, *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 425 și urm.

³⁴ D. Berciu, Seb. Morintz, *Materiale*, 5, 1959, p. 99-106.

³⁵ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 83.

la începuturile ei. Dacă plastica reprezentată de statuetele tipului C s-a transmis în cultura Precucuteni II prin intermediul culturii Hamangia (se știe faptul că din punct de vedere al sincronismelor relative dintre cele două culturi, faza Ceamurlia de Jos-Hamangia III este contemporană în bună parte cu Precucuteni II³⁶), înseamnă că, implicit, acest gen de plastică exista în cultura dobrogeană, înainte de a se fi manifestat în cultura Precucuteni II, deci oricum și înaintea fazelor „Hamangia IV” și „Hamangia V”, după periodizarea prof. D. Berciu.

Este evident faptul că plastica reprezentată de statuete cu capete ce conțin elementele anatomice ale feței foarte realist redată e superioară din punct de vedere artistic, dar nu putem porni de la considerentul după care plastica (și nu numai ea) a evoluat de la forme inferioare la creații superioare și, deci, nu putem conchide că este neapărat necesar ca ea să fie plasată cronologic exclusiv spre sfârșitul culturii Hamangia. Faptul că apar astfel de piese și în așezări cu nivele care conțin numai materiale din faza Golovița nu trebuie să surprindă, căci cultura Hamangia este de origine sudică și s-a stabilit în Dobrogea cu elementele sale de conținut gata formate. Mai mult, putem presupune, și nu fără temeii, că tradiția sudică, egeo-anatoliană, a fost mai puternică la începutul culturii decât în fazele sale anterioare.

Forma triunghiulară a feței, redarea cu realism și simț artistic a detaliilor sale anatomice, le mai întilnim și în cadrul culturilor Dudești³⁷ și Vinča³⁸, fapt ce se explică prin originea sudică și a acestor culturi, care, alături de cultura Hamangia (prima ei fază cunoscută în prezent), fac parte din marele orizont cu ceramică neagră, decorată cu caneluri fine.

Pe lângă lutul ars, comunitățile culturii Hamangia au folosit la confecționarea idolilor și marmura³⁹ (doi idoli de tipul A descoperiți la Cernavoda), osul⁴⁰ (un singur exemplar, tot din tipul A, descoperit la Ceamurlia de Jos) și diferite roci⁴¹.

Până în prezent, culturii Hamangia nu-i aparține decât o singură figurină zoomorfă⁴² din lut ars, reprezentînd un patruped, probabil o oaie, descoperită la Ceamurlia de Jos.

În privința analogiilor și descendenței plasticii culturii Hamangia (subiect amplu dezbătut mai ales de prof. D. Berciu și asupra căruia cercetătorii sînt de acord⁴³) arătăm la rîndul nostru că le găsim în remarca-

³⁶ Vl. Dumitrescu, *Apulum*, 12, 1974, p. 23-39 și tabelul.

³⁷ Idem, *Arta preistorică...*, p. 177 fig. 183/4.

³⁸ *Ibidem*, p. 184-186, fig. 190-193; idem, *Neolithic settlement at Rast*, BAR, 72, 1980, pl. LVIII și urm.; Eug. Comșa, *Dacia*, NS, 13, 1969, p. 38 fig. 22/1, p. 39 fig. 23/1-4; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 95 fig. 8/tip VI, pl. XX etc.

³⁹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 104, p. 79 fig. 35/2; idem, *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 433 fig. 9/3.

⁴⁰ Idem, *Cultura Hamangia*, 1, p. 188 fig. 93/1.

⁴¹ P. Hașotti, *Pontica*, 18, 1935, p. 30, 31.

⁴² D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 103, p. 187, fig. 92/3, p. 188 fig. 92/2.

⁴³ *Ibidem*, p. 86-108; idem, *Contribuții...*, p. 514 și urm.; idem, *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 423-441; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 200; Vl. Dumitrescu, A. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 98-99; S. Marinescu-Bileu, *Pontica*, 10, 1977, p. 37-42; etc.

bilele creații plastice de la Hacilar⁴⁴. Aici plastica are mai multe detalii, este mai naturalistă și mai puțin schematizată, în comparație cu cea din cadrul culturii Hamangia; se întîlnesc idoli „în picioare”, șezînd pe un „tron”, cu picioarele îndoite din genunchi și idoli șezînd direct pe pămînt. În nivelurile I-III, dar și în nivelul VI⁴⁵, figurinele sînt pictate și redade ceva mai schematic. Capetele lor au forma unor coloane prismatice, dar conțin și o serie de detalii anatomice. Alte asemănări pentru sculptura din lut din cadrul culturii Hamangia s-au constatat în Anatolia, Siria, Irak etc. Amintim descoperirile de la: Catal Hüyük⁴⁶ (mai ales cele din nivelul VI), Jarmo⁴⁷, Tepe Sarab⁴⁸, Ras Shamra⁴⁹ (datate timpurie — 6500-5500 î.e.n.). La aceste descoperiri, îndeobște cunoscute, mai adăugăm pe cele de la: Bouqras I⁵⁰, Tell Ramad⁵¹, Suhut Hisar⁵², Ilamgatch-tepe⁵³.

Pentru o serie de figurine „șezînde”, pe care le întîlnim în cadrul culturii Hamangia, mai găsim asemănări și în alte așezări din zona amintită, care însă au o datare foarte timpurie (pînă la 8000-6500 î.e.n.). Ne gîndim la descoperirile de la⁵⁴: Tell Mureybat Haze, Tell Aswad I-II, Graifel, Tell Ramad II-III, Ras Shamra V, Tell Abu Hureyra, Tabut al Haman.

Descoperirile din punctele enumerate, în afară de faptul că acoperă o întinsă arie din Orientul Apropiat și Anatolia, vin să întărească observația potrivit căreia plastica hamangiană are puternice rădăcini în această zonă și mai ales în Anatolia, în ciuda unor deosebiri existente: modelarea uneori diferită a corpului, redarea unor detalii anatomice ale feței, pictarea unor figurine.

⁴⁴ Mellaart, *Anatolian Studies*, 9, 1961, p. 39-45, fig. 5-23, pl. VII-XIII; idem, *Earliest civilisations...*, fig. 21, 76/1, pl. Xa; idem, *Excavations at Hacilar*, Edimburg, 1970, vol. II, p. 180, 184, 186, 188, 193-195, 201-227, fig. CXXV și CXXXI (niv. VI), fig. CXXXII, CXXXIII (niv. VI — au spatele albiat), fig. CXXXIX (niv. VI — sîni de tip „african”), fig. CXL (niv. VI — „șezînd”, dar cu picioarele aduse într-o parte), fig. CLXVIII/6 și CLXIX/c (niv. I-III — idoli pictați, cu o redare mai schematică) etc.; *Down of civilisations*, London, 1961, p. 47, fig. 11.

⁴⁵ J. Mellaart, op. cit., fig. CLXVIII și CLXIX' W. Hagel, *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 1, 1970, p. 101-104.

⁴⁶ J. Mellaart, *Anatolian Studies*, 12, 1962, p. 41-65 pl. VII-IX; idem *Anatolian Studies*, 13, 1963, p. 82 și pl. XX/a (foarte asemănătoare cu figurinele „șezînd” din cadrul culturii Hamangia), pl. XXIII/a-d; idem, *Anatolian Studies*, 14, 1964, p. 39-121; idem, *Catal Hüyük*, Lengerich (Westf.), 1967, p. 214 și urm.

⁴⁷ Idem, *Earliest civilisations...*, fig. 25, 42; *Down of civilisations*, p. 59, fig. 7, p. 38 fig. 6 (figurină „șezînd”, cu un picior flexat și cu mîinile așezate pe genunchiul acestui picior, întocmai ca la „femeia șezînd” de la Cernavoda); Chr. Zevros, *Naissance de la civilisation en Grèce*, Paris, 1962, p. 132 fig. 34.

⁴⁸ J. Mellaart, op. cit., p. 51-52, fig. 28; Chr. Zevros, op. cit., p. 124-125, fig. 17 (figurină „șezînd” cu o steatopigie pronunțată), fig. 18, 19.

⁴⁹ D. Schmandt-Besserat, *Expedition*, 19, 3, 1977, p. 37 (idolii făceau parte, cel mai probabil, din inventare funerare; la unii dintre ei brațele de formă cilindrică sînt orizontale și plasate deasupra pieptului, iar la alte piese ele sînt aduse pe pîntec; în general, ei sînt foarte schematici); D. Berciu, passim.

⁵⁰ D. Schmandt-Besserat, op. cit., p. 37.

⁵¹ *Ibidem*, p. 38 fig. 16 (idoli cu mîinile puse pe pîntec).

⁵² J. Mellaart, *Excavations...*, p. 234 fig. CLXXV (idol din marmură albă).

⁵³ *L'art russe de Schytes à nos jours*, Moscova, 1967, fig. 3.

⁵⁴ D. Schmandt-Besserat, op. cit., p. 40.

Este însă de adăugat și faptul că, în drumul ei spre nord, cultura Hamangia se pare că a fost influențată în plastica sa de comunitățile din Ciclade, Grecia și Macedonia. Aceste influențe aveau la bază același fond anatolian de care nu erau străine nici culturile din zonele menționate. Între plastica din Ciclade, Grecia și Macedonia și cea a culturii Hamangia, există numeroase și evidente asemănări — maniera generală de redare a siluetei umane, a gravidității⁵⁵ etc. Descoperirile de la: Nea Nikomedia⁵⁶, Dikili-Tasch⁵⁷ (Macedonia), Archeilon⁵⁸, Sesklo⁵⁹, Tsangli (niv. V) și Magula Karamular⁶⁰, Sparte⁶¹ (Grecia), Naxos⁶², Ciclade, sînt cele mai reprezentative. Dar aria geografică în care găsim asemănări pentru plastica din cadrul culturii Hamangia se poate lărgi dacă ne gîndim la descoperirile de la: Cnosos⁶³ (niv. I — neolitic timpuriu), Khirokitia⁶⁴ (Cipru), Tell Galabnik⁶⁵, Karanovo I-III⁶⁶, Plovdiv⁶⁷ (Bulgaria) etc.

În altă ordine de idei, găsirea rădăcinilor plasticii culturii Hamangia, îndeosebi în Anatolia și în primul rînd la Hacilar, nu trebuie să determine automat încadrarea ei din punct de vedere cronologic la o dată corespunzătoare nivelurilor IX (5600-5500 î.e.n.⁶⁸) sau chiar nivelului VI⁶⁹ din localitatea amintită. Prof. D. Berciu, care a optat pentru plasarea începutului culturii Hamangia în neoliticul timpuriu, admite, la rîndul său, imposibilitatea unui eventual sincronism între cultura Hamangia și Hacilar IX⁷⁰. La judecarea fenomenului de persistență a unor forme plastice trebuie avut permanent în vedere puternicul conservatorism care a putut face posibilă dăinuirea pentru mult timp a anumitor tipuri de statuete — expresii ale unor idei religioase.

⁵⁵ C. Mateescu, I. Voinescu, *Dacia NS*, 25, 1982, p. 47-58.

⁵⁶ O. Höckmann, *Die menschengestaltige Figuralplastik der Südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, I, Hildesheim, 1968, p. 31, 180.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 31.

⁵⁸ M. Gimbutas, *Journal of field Archaeology*, 1, 1974, fig. 36, p. 299 fig. 29, p. 300 fig. 30.

⁵⁹ O. Höckmann, *op. cit.*, II, pl. 11/127 etc.

⁶⁰ *Ibidem*, pl. 17/423; T. Teocharis, *Neolithic Greece*, 1973, p. 309 fig. 201, 202.

⁶¹ Chr. Zevros, *op. cit.*, p. 174 fig. 119, p. 175 fig. 129, p. 184-185 fig. 139.

⁶² Idem, *L'art des Cyclades*, Paris, 1957, p. 68 fig. 36, p. 74 fig. 44, 45, p. 80 fig. 56/1, p. 82 fig. 57 (idoli plați, din marmură, cu cap în formă de coloană, asemănători idolului de gresie verzuie de la Medgidia „Cocoșe”; *British Museum Guide*, p. 60.

⁶³ J. D. Evans, *Bulletin of Institut of Archaeology*, 4, 1964, p. 54 fig. 11/3 (idol identic cu cel de marmură de la Cernavoda, dar confecționat din soică), fig. 11/5-7 (capete în formă de coloană), pl. IX/9 (figurină plată din piatră, asemănătoare cu cea din gresie verzuie de la Medgidia „Cocoșe”).

⁶⁴ Chr. Zevros, *Naissance...*, p. 136. fig. 41, 42.

⁶⁵ *Jungsteinzeit in Bulgarien*, p. 85 fig. 87.

⁶⁶ H. Detev, în *Annuaire de musée national archeologique de Plovdiv*, 5, 1963, p. 13, fig. 6.

⁶⁷ G. I. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Prag, 1961, p. 60 și urm., pl. A.

⁶⁸ J. Mellaart, *Anatolian Studies*, 11, 1961, p. 39 și urm.

⁶⁹ W. Nagel, *Acta Praehistorica et archeologica*, 4, 1974, p. 33-75 (diferite datări pentru așezări din Oriental Mijlociu; pentru Hacilar VI — idem, în *Acta Praehistorica et Archeologica*, 1, 1970, p. 103).

⁷⁰ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 104-108; idem, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 60.

În concluzie, așa cum a arătat prof. D. Berciu⁷¹ și cum credem că reiese și din rindurile de mai sus, plastica din cadrul culturii Hamangia prezintă o serie de asemănări cu creația plastică neolitică dintr-o zonă vastă — din Irak și Siria până la Balcani — care are centrul în vestul Asiei Mici.

Recentele descoperiri de la Medgidia „Cocoasă”⁷², aduc noi elemente asupra cronologiei și sincronismelor culturii Hamangia, căci avem destule dovezi pentru a stabili unele paralele între această așezare cu culturile Dudești I, II și Vința A și, deci, să coborâm începutul culturii Hamangia, care până acum se considera a fi la nivelul culturii Boian-Bolintineanu. Astfel, explicația moștenirii sudice, anatoliene, a plasticii culturii Hamangia și a conținutului său, în general, ar beneficia de un argument în plus care ar reduce decalajul cronologic dintre Hacilar IX și începutul culturii Hamangia.

OBSERVATIONS ON THE HAMANGIA CULTURE PLASTIC ART

Abstract

P. Hașotti

The paper presents a typology of Hamangia culture statuettes and some general considerations.

Three main typological series are known :

A. Idols showing a standing feminine personage ; it comprises four undergroups.

B. Is represented by figurines in almost-sitting or sitting position ; it comprises two undergroups.

C. Sums up the statuettes having heads realized in a realistic and stylised manner, just the same as the two well-known statuettes from Cernavodă : „The Thinker” and „Sitting Woman”. New investigations have demonstrated that this type appeared in the Hamangia culture much earlier than supposed until now.

The Hamangia communities have used for making the idols not only baked clay but also the following materials : marble (2 pieces), bone (one piece), gritstone (one piece), limestone (one piece).

As regards the analogies and the descendance of the Hamangia culture plastic art we mention that they can be found primarily at Hacilar but also in many other stations in Anatolia, the Near East, Cyklades, Greece and Bulgaria. Some of the discoveries made in this large area are dated earlier than the beginning of the Hamangia culture, but for the understanding of this phenomenon one has always to regard the intense conservatism in plastic art, which represents expressions of religious ideas.

⁷¹ Idem, *Cultura Hamangia*, 1, p. 52-57; idem, *Contribuții...*, p. 514 și urm; idem, *Dacia*, NS, 4, 1960, p.p. 423 și urm.

⁷² P. Hașotti, *Materiale*, Alba Iulia, 1984 (sub tipar); idem, *SCIVA*, 37, 1986, 1, p. 119-131; idem, *Pontica*, 18, 1985, p. 29-31.